

RÝM V SOVĚTSKÉ POEZII

BOHUSLAV ILEK (Praha)

Novost a síla sovětské poezie spočívá v její ideové stránce, v mravním patosu, v průbojném vidění skutečnosti, v tématech, postavách hrdinů, v obrazném systému. Je zcela přirozené, že sovětská básníci vědomě usilovali o novou veršovou techniku a hledali cesty k překonání klasických estetických norem a šablon. Velmi zřetelně se toto úsilí o nové ztvárnění projevuje v rýmové technice. Lze důvodně tvrdit, že právě rým a vůbec zvuková instrumentace verše je nejnápadnějším vnějším rysem sovětské poezie ve srovnání s poezií klasickou.

Jízlivým odpůrcem starých šablon byl Majakovskij. Je příznačné, že ve svých nájezdech proti klasikům si často bral za terč právě rýmové šablony. Roku 1923 sarkasticky radí propasírovat klasiky mlýnkem na maso a

Теперь просто:
верти ручку,
да смотри, чтоб рифмы не сбивались в кучку!
Чтоб „кровь“ к „любви“,
„тьнь“ ко „дню“,
чтоб шли аккуратенько —
одна через одну.

Téhož roku před přípravami k oslavám 1. máje varuje před banálními rýmy v oslavných básních (грезы:розы, народы:свободы, пламя:знамя, безбрежный:мятежный), před všemi těmi „slabonohými“ rýmy obutými v pantoflíčky, a volá:

Хоть сегодняшней хочется привет переименовать.
Хотя б без размеров. Хотя б без рифм.

Majakovskému tedy výslovně šlo o to, rýmování „přejinačit“

Když inluvíme o nové rýmové technice, neznamená to, že by sovětská básníci užívali rýmových postupů naprosto nových a neznámých v dřívější poezii. Jde jen o to, že sovětská básníci v daleko větší míře a důsledněji uplatňují rýmové a zvukosledné postupy, které se ve starší poezii vyskytovaly jen ojediněle a byly zpravidla jen okrajovým jevem na pozadí klasické estetické normy. I když se některé z těchto tendencí začaly projevovat silněji už na rozhraní století v poezii symbolistů a staly se u nich a později u formalistů i předmětem teoretického zájmu, nekteří ještě ani dnes mluvit o novém způsobu rýmování jako o systému přesně normovaném a všeobecně přijatém. Vedle básníků tvořících převážně novou rýmovou technikou a maximálně využívajících nové rýmové formy jsou básníci, kteří jich využívají jen střídmě, a je mnoho básníků dávajících přednost přesnému rýmu.

Za přesný rým je v ruském verši možno považovat shodu dvou hlásek v mužském a tří hlásek v ženském rýmu, přičemž tyto dvě nebo tři hlásky tvoří kompaktní celek a jdou za sebou v rýmujících se slovech ve stejném sledu, tedy např. -ol:-ol, nikoli -ol:-lo. Rým je zahrnut do klauzule, rýmovanými hláskami se rým uzavírá.

Naproti tomu se v sovětské poezii prosazují nové tendence:

1. upouští se od přesné shody rýmovaných hlásek,
2. omezuje se počet rýmujících se hlásek,
3. obohacuje se zvuková shoda měrem dovnitř verše,
4. vyhledávají se vedle zvukových i jiné formální shody.

Tyto tendence lze sledovat v základních typech rýmu současné ruské sovětské poezie. Nové rýmové útvary jsou omezeny především na rým ženský, daktylský a hyperdaktylský. Tyto termíny jsou tu ovšem jen pomocné a označují typ klauzule popřípadě typ slova nebo sousloví, v němž je jádro rýmu. Rým sám pak může být i jednoslabičný, aniž je mužský. Hlavní typy jsou tyto:

a) Těžiště rýmu je v přízvučně slabice, shoda nepřízvučných slabik může být jen přibližná nebo vůbec žádná: судьбы:подсудные Вн; недоверчивость:походкой верченой Вн; навечно:невежда; вешались:вежливость; горячий:начал; с пеной:пела Тд; победы:изведать Тд; безмольная:на молнии Вн; постигнуть:пластинки Вн; раме:озираю Вн; материя:не терпит Вн; проклюнув:моя юность; старею:мудрее Вк; с оврага:ни шагу Сц; панорамою:рекламами; замерли:мрамора Кс; тропки:не трогал Вн.

b) Rým záleží ve shodě běžných výslovnostních obrysů slova, přičemž je tu značné rozpětí od těsnější akustické shody ke shodě spíše přibližné a náznakové: огоршить:лошадь Кд; птицы:ухватиться Кд; потомками:подонки Вн; истуканов:без стакана; бензином:апельсины; позолотил:локомотив Мс; колотит:в колодцах Вн; сероглаза:первоклассно Вн; азартно:послезавтра; здоровый:подкова; мохнатый:Монако Вн; настурцией:натурщина Вн; берлога:брелоки Вн; яблоко:облака Мс; забулькал:сосулька Тд; черти:встретил Шд; сугроба:сурово Ад; навечно:невежда Ад; постигнуть:пластинки Вн; паршивый:под Парижем Вн; удастся:государства Вн; улыбается:в рубашке Вн.

Oblíbený je druh rýmu blízký asonanci a opírající se o využití fonologických korelací např. měkkostních, znělostních atd.: уголок:уголёк Вн; в старом ките-ле:видели Гз; красоты:соды Вк; тормоза:тормоша Вн; посередке:селедке; слажу:сразу Вн; качались:отчаясь.

Rým бэрегу:берегý, který uvádí G. Šengeli¹ jako příklad rýmu různopřízvu-kového, je z hlediska ruské výslovnosti nutno považovat za rým jen grafický. Zaměření na sluchový dojem je jedna z hlavních tendencí současného ruského rýmu.

c) Neuplatňuje se zásada, že se verš rýmovanou hláskou končí, nýbrž rým je asymetrický, jedno z rýmujících se slov je kratší o koncovou souhlásku (řidčeji skupinu souhlásek nebo slabiku), která se v důsledku toho ocitá mimo rým. Ve většině případů tento přehytečný prvek je gramatická koncovka: при-ехал:омеха Кд; эхо:проехал Мс; едут:деду Тд; подарки:ярких Тх; простое:устоев Тх; дружище:не ищешь Пф. Ale jsou i případy, kdy přebývá kmenová souhláska: шорох:большого; ветер:на свете; дьшало:полушалок Пф; наше:зе-млепашец (Викулов). Tento jev je známý pod názvem useknutý rým a byl

¹ Г. Шенгели, *Техника стиха*. Москва 1960, стр. 246.

u nás předmětem diskuse, neboť pronikl do našich překladů z ruštiny a rozšířil se i v naší originální tvorbě. Otázku, zda je využití tohoto useknutého rýmu ve shodě se strukturními vlastnostmi češtiny (slovenštiny), necháváme tu stranou.

d) Hojně se vyskytá rým stažený a jeho protějšek — rým proložený (рифма стянутая, р. распушенная). Tento způsob rýmování se opírá o redukci nepřizvukných vokálů v ruské výslovnosti. Je to takový rým, ve kterém je druhé rýmující se slovo při celkové fonické shodě chudší o nepřizvuknou samohlásku, nebo při typu proloženém je druhé rýmující se slovo o jednu nepřizvuknou samohlásku bohatší. Nejčastější je takový případ, kdy stojí v rýmu dvojslabičné slovo (slova) proti trojslabičnému: проводишь:паровозик; матерьясь:на матрас Вн; Емельку:Америку Вн; чертá:черепá; пылит:плит; плескать:полоскать; глубины:голубины; прядок:порядок; с дорожки:дрожки; слушающие:служащие; говорит:горит. Tento postup se odráží i v odstupňování tempa. Sepětí nestejnoslabičných slov v rýmu vyvolává tendenci k izochronismu, což vede ke zrychlování nebo zvolňování tempa.

e) Ve velké míře se připouští změna v pořadí rýmujících se hlásek: азартно:послезавтра Ад; лесопильня:ослепили Вн; общую:ощупью; вспоминать:понимать. Často se v druhém rýmovém slově řadí hlásky nebo slabiky v račím pochodu: лукаво:кулаками Вн; Енисей:нет синей Вн.

f) Zřetelný je odklon od klasického gramatického rýmu. Zejména slovesný gramatický rým je výjimečný. Tento jev má morfonologické pozadí. Ve flektivním systému produktivních tříd ruského slovesa má v přítomnosti většina finitivních tvarů dvojslabičnou koncovku (-aju, -eju, -uju); v minulém čase je dvojslabičná koncovka u singuláru ženského a středního rodu a v celém plurálu. Za takových podmínek se slovesný rým realizuje jen ve slovesných koncovkách a nezahrnuje kmen (kořen) slova. V sovětské poezii najdeme spíše rým скинул:сыну nebo со мною:скроет než např. скинул:двинул nebo смоют:скроют atd. Při celkové tendenci pohybu zvukových shod do nitra verše je tedy zcela přirozené, že čistý slovesný rým je v sovětské poezii vzácný, a to nejen v lyrických básních, ale i v poémách. Ve IV. zpěvu Tvardovského poémy Дům u cesty najdeme ve 176 verších jen 4 slovesné rýmy (тип гложет:может) a 12 případů, kdy v rýmovém páru stojí sloveso proti jménu. Ve vstupním úryvku Majakovského básně Z plna hrdla není ani jediný slovesný rým. (Připomeňme, že v I. zpěvu Puškinova Bronzového jezdcе je ve 147 verších 12 slovesných rýmů při šesti rýmech kombinovaných.) V důsledku toho pozorujeme v sovětské poezii naprostou převahu nominálních rýmů.

Ale i v nominálních rýmech zřetelně vystupuje snaha vyhybat se gramatickým rýmům klasického typu. Sovětský básník, místo aby rýmoval грозю:Зоя, за парту:на карту, переплет:зачет, лампадка:тетрадка, dává přednost rýmům, kde gramatická shoda je zastřena: грозю:Зои, за парту:на карте, под переплетом:зачета, лампадка:тетрадкой atd. Jakmile se ovšem gramatický rým stal vzácností, může jeho nápadné využití kontrastně sloužit ke zvláštním efektům, např. k vydělení pointy nebo k vytvoření paradoxu a slovní hříčky. Majakovskij např. ironizuje jistý druh redaktorů rýmem (редактора, от ямбов) тающие:млекопитающее.

V tomto odklonu od přesného gramatického rýmu je i jisté nebezpečí šablony. Jestliže bychom totiž přesný rým z dvojic uvedených nahoře považovali ve smyslu generativní gramatiky za jaderný, pak nepřesný rým můžeme považovat

za jeho transformaci. Jádro takového rýmu je možno najít v retrográdním slovníku. Na nebezpečí této šablonovitosti upozorňuje např. Selvinskij při úvaze o scuvlosti rýmů свободных:народов-свобода:народа.²

Základní rýmové vzorce, o kterých jsme dosud mluvili, jsou těsně spjaty se strukturou současného ruského jazyka. Mimo ně jsou v sovětské poezii nápadné i jiné rýmové postupy, které nejsou těsně vázány na strukturní vlastnosti ruštiny. Zřetelně patrná je záliba v hojném využití pomezních zvláštností rýmů, kterých dříve básníci užívali jen sporadicky. Často se vyskytuje verš kalamburní a paradoxní, např.

Я Мэрлин, Мэрлин. Я героиня
Самоубийства и героиня,
Кому горят мои георгины? Вн.

Sem by patřilo i rýmování slov cizího původu se slovy domácimi a rýmování vlastních jmen, zejména cizích, s obecnými jmény popř. se slovesy. Hojně rozšířený je i rým ozvěnový (мать:понимать Ад, чин:причин Ад, Рим:непримирим Вк), který má v ruštině zvláštní výraznost, protože ozvěna ukrytá ve víceslabičném slově může nést hlavní slovní přízvuk, což je v češtině nemožné. Velmi časté jsou rýmy nastavované, kde proti jednomu slovu stojí v rýmu několik slov, např. не вы ли:автомобили, (руки)врозь и:(не) слезы, (ответила)стоном:(а) что нам. K paradoxním ruským rýmům je možno přiřadit i případy, kdy se při celkové shodě odlišuje právě slabika přízvučná: по всем приметам:по снегу примятом Ад; мартенов:Мартынов Ад. Ke grafickým kalamburním rýmům patří rýmování hláskového grafému s ciferným grafémem: Льва Толстого, 4:там в знаковой квартире, popř. s jiným znakem z odborného stylu: Гоген:наивность в степени „н“ (Gauguin: naivnost na entou). Všechny tyto typy jsou známy i v jiných národních literaturách a nestály by za zmínku, kdyby jejich poměrně vysoká frekvence a posun ve funkci (některé z nich přešly z nižších stylů do vysoké literatury) jim nedávaly v sovětské poezii zvláštní význam. U méně zkušených básníků vzbuzují tyto rýmy nezřídka dojem vyumělkovanosti.

* * *

Mnohé z těchto rýmových a asonančních typů jsou plodem vynalézavosti a důvtipu, avšak ve srovnání s přísným rýmem jsou daleko méně zřetelné nebo dokonce zcela nezřetelné. V současné sovětské poezii je mnoho básní, kde se nám rýmový systém vyjevuje teprve po zevrubné analýze. Jestliže jednou z nejdůležitějších funkcí rýmové klauzule je vyznačovat konec verše, pak musíme uznat, že mnohé z uvedených rýmů plní tuto signalizační funkci jen v nepatrné míře, nebo ji vůbec neplní. V důsledku toho se v současné sovětské ruské poezii upouští od složitějšího strofického rýmování a většinou se básníci spokojují standardním rýmem střídavým nebo sdruženým. Pro vyznačování větších celků, jako např. konce strof, slouží převážně mužské rýmy, popř. tradiční přesné rýmy ženské. Mužského rýmu se totiž uvedené kvalitativní změny v podstatě nedotkly, takže si zachoval svou plnozvučnost. Došlo tedy posuny v moderní ruské verzifikaci k tomu, že se kvalitativně odlišily od sebe rým mužský a ženský v tom smyslu, že mužský rým zachovává úplnost, ženský rým toleruje přibližnost.

Toto omezení signalizační funkce rýmu vede k některým dalším důsledkům.

² Илья Сельвинский, *Студия стиха*. Москва 1962, стр. 96.

Především jakmile se oslabila schopnost rýmu vyznačovat konec verše, pak se rým v podstatě stává jen jedním z mnoha možných případů zvukového opakování — z něhož se ostatně vyvinul — a nezáleží na jeho koncovém postavení. Rýmové prvky, tj. prvky zvukového opakování, prolínají dovnitř verše a často pak dochází k jisté jednotné zvukové organizaci verše (zvukosledu), jež může mít svou paralelní ozvěnu v dalším verši. Někdy se takový paralelismus uskutečňuje v paralelismu kól. Nežřídka se přitom jako průvodní zjev objevuje i jev blízký aliteraci (není ovšem v ruštině splněna podmínka metrického přízvuku na první slabice slova). Toto prolínání rýmových obdob do nitra verše umožňuje také ve větší míře některé ze základních postupů rýmových, uvedených nahoře, zejména pod d) a e). Složitá hra s prokládáním a přesmykováním rýmujících se prvků se dá lépe uskutečnit v širším prostoru, přesahujícím koncovou kadenci.

Druhým důsledkem oslabené zvukové přesnosti rýmu je úsilí o kompenzaci ztracené zvukové přesnosti jinými prostředky. Aby vznikal bezpečnější pocit rýmu, posiluje se mdlá zvuková obdoba shodou v gramatické kategorii rýmových slov. Slova новаторы:основатели Ад pocitujeme jako rým nejen pro jejich zvukovou shodu, ale i pro shodu v gramatické kategorii (podmět v nominativu plurálu). Slova азартно:послезавтра Ад se lépe asociují v rýmu na základě své příslušnosti ke kategorii adverbii. Rým верфью:ветром nabývá výraznosti pádovou shodou rýmujících se slov. Při tomto typu rýmu, jež by bylo možno nazvat kategoriálním (na rozdíl od gramatického), neplatí zásada, že rým má být konstituován především přízvuknou slabikou. Vedle rýmu typu зашевелилось:определилось jsou tedy možné i rýmu менуэта:работа Mc nebo в небе:ролуби Mc, protože zvuková shoda umocněná shodou v gramatické kategorii dává takovému rýmu dostatečnou stabilitu. Toto umocňování rýmu shodou v gramatické kategorii je protějškem useknutých a přibližných rýmů. V useknutém rýmu bývá nejčastěji useknuta právě gramatická koncovka, nikoli kmenová souhláska. V přibližném rýmu дурно ли:(в столицы) культурные je gramatická koncovka adjektiva pro rým lhostejná, protože je v jistém smyslu redundantní, kategorie předmětu je jasně určena na předložkovém akusativu plurálu substantiva: в столицы.

Je tedy možno pozorovat v současné ruské poezii na jedné straně stírání gramatických koncovek a jejich bagatelizování z hlediska rýmu, na druhé straně využití shody v gramatických kategoriích k zvýraznění rýmu. Vcelku je možno říci, že využití prvků gramatické stavby je v sovětské poezii vydatné a projevuje se i mimo okruh zvukové instrumentace častým rytmičko-syntaktickým paralelismem.

* * *

Nové rýmové postupy se v ruské sovětské poezii uplatňují v konkurenci s tradičními rýmy, nejsou nikdy prosazeny zcela důsledně. V těsném sousedství nejdůležitějších paradoxních zvukových obdob můžeme najít tradiční přesný ženský rým typu доски:тезки. Proto je dnes zatím těžko bez dalšího výzkumu dojít k zobecnujícím závěrům o sémantické stránce nových typů rýmu. Zdá se však opodstatněné stanovit jako obecný rys, že u většiny současných ruských básníků není významové těžiště básně v koncových rýmech a častěji je významová stavba spjata s prolínáním zvukových obdob do nitra verše. Ve verších Vozněsenského

Словно соты прозрачны' доски
Может солнце и соты — тежки

je hlavní významový vztah *солнце и соты* (slunce a plástve) zdůrazněn uvnitř verše aliterací, rýmové -os- v koncových rýmech *доски:тезки* je jen posilující ozvěnou této vnitřní zvukové obdoby. Ve verši téhož básníka

когда петля переплеталась с плетью

je hlavní významové napětí mezi slovy *петля* a *плеть* a jejich souzvučnost je rozhodující pro celou instrumentaci verše.

Samy o sobě tyto způsoby zvukové instrumentace nejsou nové, jejich stopy můžeme sledovat až do staré ruské literatury. Avšak je příznačné, že v sovětské poezii se dostávají do těsnějšího sepětí se zaměřením básně, bývají podloženy intelektuálně a často nabývají rázu jisté heslovitosti. Rýmy a zvukové obdoby jako *Урал:аврал, Восток:восторг*, i *пар* a *парус* *Mc*, zvukovou podobou zdůrazňují aktuální vztah rýmovaných slov vzatých v jejich obecném významu. *Pára* a *пlachta* jsou spjaty společným významem — jsou to hybné prostředky v dopravě — a současně i zvukovou shodou. Kdyby šlo jen o sám obecný význam, řekl by básník přesněji *pára a benzin* (budou nahrazeny atomovou energií), aliterované spojení *пар* a *парус* však je nesporně působivější. K těmto heslovitým typům patří i sentence vyzvedající významové sepětí slov nápadnou odchytkou při celkové zvukové shodě, např. *Есть сор земли — есть соль земли* *Вн*; *Ты прости и прости*. Expresivně výrazná jsou neočekávaná protitradiční spojení slov v různých stylových oblastech na základě zvukové shody. Takový neočekávaný vztah máme např. ve verši

Как ангелы гаснут твои алкоголики Вн;

podobně ve verši *жить не с потомками:они подонки* *Вн*, nebo v rýmech *балласт:власть* *Сц*, *берлога:брелоки* *Вн*.

Na emocionálně exponovaných místech přichází občas k platnosti slovesný rým, vytačený z běžného užívání rýmem nominálním a při výjimečném užití nabývající naléhavější působivosti:

Душа
беспокоится
Стоят только прислушаться,
И явственно слышится:
где-нибудь
что-нибудь
рушится. Mc.

Zkoumání sovětské ruské poezie nám ukazuje vědomou snahu současných sovětských básníků uplatnit v rýmové technice nové postupy, opřené o specifické vlastnosti struktury ruského jazyka. Nelze však zatím mluvit o zániku, nýbrž jen o ústupu tradičního přesného rýmu — dnešní stav rýmování v sovětské poezii je zřejmě přechodný. Není sporu o tom, že uvolnění rýmových norem, provázené na jedné straně prolínáním zvukových obdob do nitra verše, na druhé straně využitím souběžnosti v gramatických kategoriích na podporu přibližného rýmu, dává sovětským básníkům široké možnosti účinného uměleckého ztvárnění. Jako při všech nových zjevech, i v rýmové technice se některé odvážné výboje staly módou a v dílech méně nadaných básníků se stávají samoúčelnou hříčkou, přestávají sloužit vyjevení básnické myšlenky. Sergej Prokofjev ve své poslední

sbírce básní Стихи с дороги ostře vystupuje proti takovému zahrávání se slovy, vypočtenému na laciný efekt:

Тупым ножом стихи кромсают,
Отрезав, судят да рядят,
Потом едят,
Потом бросают.
Куда бросают — не глядят.
И вместо слов берут словечки,
И то как будто напрокат,
Считают рифмой: „песня — печка“,
„Коза — корова“ ...

Просто клад!

Máme tu protějšek k veršům Majakovského, které jsme připomněli v úvodu. Majakovskij viděl nebezpečí v otřelých šablonách přesných rýmů. Současný básník varuje před šablonami lehkomyšlné přibližnosti.

Příklady jsou vzaty z díla významných sovětských ruských básníků za období asi posledních deseti let.

Ад — Ахмадулина	Мс — Матусовский
Вк — Винокуров	Пф — Прокофьев
Вн — Вознесенский	Сц — Слуцкий
Гз — Гудзенко	Тд — Твардовский
Кс — Кирсанов	Шл — Шевелева
Кд — Кедрин	Тх — Тихонов
Кл — Коваленков	

РИФМА В РУССКОЙ СОВЕТСКОЙ ПОЭЗИИ

Автор считает состояние рифмы в современной русской советской поэзии переходной стадией ее развития. Наряду с сохранением классических норм можно наблюдать ряд явлений, которые свидетельствуют о сознательном стремлении освободиться от стертых рифменных шаблонов. Новые образцы построения рифмы основываются на особенностях фонетической и морфологической системы современного русского языка. Рифма, потеряв свою звуковую точность, нуждается в подкреплении путем совпадения рифменных слов в отношении грамматической категории. Характерной чертой звуковой инструментальности является и просачивание звуковых повторов с конца стиха внутрь стиха. Типы рифм и звуковых повторов в статье классифицированы, но автор отрицает возможность построить новую рифменную систему как таковую.

' RHYME IN SOVIET RUSSIAN POETRY

The author considers the position of rhyme in contemporary Soviet Russian poetry to be a transitional stage of its development. Along with the preservation of the classic forms we may observe a number of phenomena which show a definite tendency to cast off worn-out rhyme patterns. The new structural forms of rhyme are modelled on the characteristics of the phonetic and morphological system of contemporary Russian speech. Rhyme losing its acoustic exactness, requires reinforcement by means of the coincidence of rhyming words in relation to grammatical categories. A characteristic feature of acoustic instrumentation is also the "leaking" of acoustic repetition from the end of the line to within the line. Types of rhyme and acoustic repetitions are classified in the paper, but the author rejects the possibility of erecting a new rhyme system as such.

Translated by Jessie Kocmanová

